

Irena Lepalczyk,* Ewa Marynowicz-Hetka**

DIAGNOZA I PROGRAM DOSKONALENIA DZIAŁALNOŚCI
SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZEJ WYCHOWAWCÓW
ŚRODOWISKOWYCH

WPROWADZENIE

W toku wieloletnich badań nad kulturą pedagogiczną społeczeństwa prowadzonych w typowych środowiskach wychowawczych został zebrany materiał diagnostyczny dostarczający danych do oceny działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym oraz pozwalający na sformułowanie głównych kierunków takich rozwiązań, które mogłyby udoskonalić działalność wychowawczą w środowisku lokalnym. Przez pojęcie środowisko lokalne rozumiemy teren przestrzennie wydzielony, w skład którego wchodzi, prócz mieszkań, wszelkie urządzenia usługowe, socjalne i kulturalne, uzależnione od potrzeb i struktury społeczno-demograficznej mieszkańców. W środowisku lokalnym rozwijają się grupy społeczności lokalnej, będące podstawą tworzenia się więzi i współzależności międzyludzkich¹, sprzyjające kontaktom społecznym, wytwarzaniu atmosfery swojskości, ułatwiającej kształtowanie się osobowości wszystkich mieszkańców: dzieci, młodzieży, dorosłych.

* Prof. dr hab. kierownik Katedry Pedagogiki Społecznej UŁ.

** Dr, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej UŁ.

¹ W odniesieniu do osiedla mieszkaniowego por. np. J. Turowski, *Osiedle mieszkaniowe jako podstawa struktury organizacji społecznej miasta*, „Studia Socjologiczne” 1967, nr 7, oraz A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974, rodz. *Osiedle*, s. 123—140. Badania etnograficzne dostarczające bogatych materiałów wskazujących na środowisko wiejskie jako środowisko silnych wpływów wychowawczych na wszystkie kategorie wieku. Por. np. K. Zawistowicz-Adamska, *Społeczność wiejska*, Warszawa 1968; tejże, *Żywe tradycje współdziałania na wsi*,

Zagadnienie działalności społeczno-wychowawczej poddane zostało ocenie na podstawie opinii i poglądów samych wychowawców środowiskowych, pełniących tę funkcję zawodowo i nieprofesjonalnie. Tak więc działalność społeczno-wychowawcza została poznana od strony wychowawców, a nie ich wychowanków (podopiecznych, pacjentów czy po prostu użytkowników placówek).

Działalność społeczno-wychowawcza² ujmowana jest tutaj jako ogół zabiegów stosowanych przez zawodowych i niezawodowych wychowawców środowiskowych w czasie ich aktywności społecznej w środowisku. W aktywności tej można wyodrębnić następujące kierunki: ratownictwo, opiekę, pomoc wspierającą rozwój i profilaktykę wychowawczą. Wymienione kierunki aktywności wychowawczej różnicujące czas, w jakim odbywa się działalność społeczno-wychowawcza, typ działań: jednorazowe, długotrwałe, doraźne, systematyczne oraz cel postępowania, np. ograniczenie czy zniesienie czynnika powodującego niebezpieczeństwo, zagrożenie w rozwoju lub podjęcie działań wielokierunkowych, zapewniających systematyczne oddziaływanie i stymulujących do aktywności własnej wychowanka.

Ważną przesłanką upoważniającą do poszukiwania w aktywności społecznej wychowawców środowiskowych aspektów działalności wychowawczej jest idea wychowania towarzyszącego. Pozwala ona wnioskować, że zarówno treści jak i przedmiot oraz podmiot oddziaływania wychowawczego ulega znacznemu rozszerzeniu, a proces wychowania odbywać się może przy okazji zachodzenia stosunków rzeczowych między ludźmi, skupionymi w danym środowisku lokalnym.

Głównym problemem badawczym jest pytanie o to, jak w opinii wychowawców kształtuje się ich działalność społeczno-wychowawcza w środowisku lokalnym, zróżnicowanym z punktu widzenia liczebności mieszkańców. Interesuje nas stan wiedzy wychowawców środowiskowych na temat celów, kręgów wychowania i kategorii wychowanków (przedmiotu oddziaływania wychowawczego). Zadajemy także pytanie o stan wiedzy respondentów na temat głównych uwarunkowań ich działalności zarówno zależnych od nich, jak np. walory osobiste, umiejętności pedagogiczne, jak i zewnętrznych, np. znajomość terenu pracy, potencjalnego przedmiotu oddziaływania, jego potrzeb i sposobów ich zaspokojenia. Celem badań było nie tylko poznanie opinii wychowawców środowiskowych, ale przede wszystkim ustalenie w jaki sposób

Łódź 1948 oraz tejże, *Pomoc wzajemna i współdziałanie w kulturach ludowych*, Łódź 1951. Na różnicujący wpływ miasta i wsi jako środowisk wychowawczych zwrócił uwagę R. Wroczyński, *Wychowanie poza szkołą*, Warszawa 1968.

² I. Lepalczyk, *Działalność wychowawcza w osiedlu mieszkaniowym*, „Biuletyn TWWP” 1976, nr 5, s. 14.

realizują oni swe zadania. Kluczowym stało się pytanie o strategię postępowania społeczno-wychowawczego przyjętą i realizowaną przez wychowawców środowiskowych. Interesowały nas jedynie niektóre elementy owej procedury, a przede wszystkim: elementy stosowanych metod pracy społeczno-wychowawczej w środowisku, typ stosunku wychowawczego, pełniona przez wychowawcę rola, współpraca z instytucjami i organizacjami społecznymi oraz preferencje w wyborze kierunków aktywności wychowawczej, zwłaszcza zaś ukierunkowanie postępowania wychowawczego na pomoc wspierającą rozwój i profilaktykę wychowawczą.

Rezultatem badań miał być obraz działalności społeczno-wychowawczej, realizowanej w środowisku lokalnym przez różne kategorie wychowawców afiliowanych przy instytucjach: kształcenia, opieki i zdrowia, kontroli, rekreacji i czasu wolnego. Należy podkreślić, że mimo instytucjonalnego punktu wyjścia nie instytucja lecz człowiek w niej działający był głównym przedmiotem badań.

W konkluzji prac diagnostycznych został sformułowany program doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w środowisku. Zawiera on ogólne kierunki takiego postępowania, które wzbogacałoby działania wychowawcy i czyniłoby je bardziej skutecznymi i intensywnymi.

Problemy badawcze zamierzano rozwiązać w oparciu o materiał zebrany od dużej, istotnej statystycznie populacji, reprezentującej ogólnopolską zbiorowość wychowawców środowiskowych: profesjonalnych i nieprofesjonalnych.

Zastosowano więc postępowanie polegające na wyodrębnieniu typowych miejscowości, zróżnicowanych z punktu widzenia położenia geograficznego, liczebności mieszkańców, stopnia intensywności industrializacji i urabanizacji: wielkie, średnie i małe miasto oraz wieś. Przyjęto założenie, że wszystkie miejscowości będą znajdowały się na linii lub w pobliżu tego samego południka³.

Spośród rozmaitych kategorii wychowawców środowiskowych działających w środowisku lokalnym zdecydowano się na wybór 11 kategorii. Znaleźli się tu wychowawcy zawodowi, którzy realizują działalność społeczno-wychowawczą w środowisku lokalnym bądź to z tytułu wykonywania zawodu nauczyciela (w szkole podstawowej, przedszkolu, bibliotece, placówce opiekuńczo-wychowawczej, placówce wychowania pozaszkolnego), bądź w ramach wychowania towarzyszącego —

³ Biorąc pod uwagę kryteria doboru próby wybrano następujące miejscowości: wielkie miasto — Łódź, średnie miasto — Bielsko-Biała i Pabianice, małe miasto — Kutno i Bełchatów, wieś w bliskim położeniu od ośrodka uprzemysłowionego — Kleszczów, wieś gmina, tradycyjna, z dominacją rolnictwa — Piątek.

wykonując inne zawody, np. pielęgniarki środowiskowej. Do kategorii wychowawców środowiskowych nieprofesjonalnych zaliczeni zostali działacze organizacji społecznych (ORMO, TKKF, ZHP) oraz współpracownicy instytucji publicznych, np. terenowy opiekun społeczny, sądowy kurator społeczny. Populacja badanych wychowawców środowiskowych zawierała 2275 respondentów, spośród których 1290 (56,7%) stanowili wychowawcy profesjonalni, a 985 (43,3%) wychowawcy nieprofesjonalni.

Podsumowując uwagi metodologiczne należy powiedzieć, że zdecydowano się na następujące ograniczenia treści problemów badawczych:

- diagnozy działalności społeczno-wychowawczej wychowawców środowiskowych — do diagnozy ich wiedzy o tej działalności oraz strategii postępowania,

- kategorii wychowawców środowiskowych — do różnych kategorii nauczycieli oraz wybranych typów wychowawców nieprofesjonalnych,

- terenu badań — do typowych środowisk wybranych z punktu widzenia liczebności ludności, intensywności procesów urbanizacji i industrializacji,

- technik badawczych — do obszernego wywiadu z wychowawcą środowiskowym,

- procedury badawczej — do badań sprawozdawczych, opartych o dużą, reprezentatywną populację.

DIAGNOZA

DIAGNOZA STANU WIEDZY PEDAGOGICZNEJ WYCHOWAWCÓW ŚRODOWISKOWYCH

Cele wychowawcze

Uzyskane odpowiedzi⁴ na temat wiedzy o celach wychowania ujawniły znamienne opinie wychowawców środowiskowych zarówno zawodowych, jak i ochotniczych. 64% (przy N=2275) postawę społeczną wysunęło jako główny cel działalności wychowawczej, na drugim miejscu znalazły się postawy interpersonalne (27,3%), na trzecim — postawy ideowe (24,2%), na czwartym (21% respondentów) — postawy intrapersonalne. Postawy określające stosunek do kultury oraz przyrody znalazły się na ostatnich miejscach (odpowiednio — 7,8 i 5,5% ogółu

⁴ Odpowiedzi uporządkowano według propozycji H. Muszyńskiego, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1974.

badanych). Jest rzeczą istotną, iż bibliotekarze szkolni jako jedna z kategorii środowiskowego wychowawcy zawodowego w rejonie jej działania oraz działacze organizacji ORMO obie te wartości uznali za cenne w procesie wychowawczym.

Postawy społeczne — np. społecznego zaangażowania, patriotyzmu, dyscypliny, odpowiedzialności, uzyskały wysoką rangę w opiniach o celach wychowania w ujęciu nauczycieli: na 64% ogółu badanych wychowawców środowiskowych 34,5% ogółu badanych nauczycieli (N=555) uznało kształtowanie postaw społecznych, za główny cel wychowania. Jest sprawą ważną, iż respondenci wykonujący inny zawód, którego istotą jest aktywność zawodowa w środowisku — pielęgniarki środowiskowe — wpływające na postawy mieszkańców rejonu leczniczego uznały za mało znaczące dla procesów wychowania w miejscu zamieszkania (2,4% ogółu badanych przy N=2275). Jest to sprawa zrozumiała jeśli przypomnimy, iż działalność wychowawcza w pracy pielęgniarki ma charakter towarzyszący profilaktyce w zakresie służby zdrowia i podnoszenia kultury zdrowotnej w rejonie jej działania.

Analiza preferencji celów wychowania w zależności od typowego środowiska wychowawczego pozwala stwierdzić, że na ogół nie zauważa się istotnych różnic w wyborze celów. Najbardziej zróżnicowane i tym samym interesujące dane dotyczą wyborów przez wychowawców środowiskowych celów wychowania zmierzającego do kształtowania postaw ideowych (humanizmu, internacjonalizmu, równości). Zauważa się wyraźną prawidłowość wskazującą na to, że cel ten preferują przede wszystkim wychowawcy w wielkich miastach (29,6% dla N=1021), następnie w miastach średnich (23,1% dla N=7951).

Wydaje się, że w opiniach badanych wychowawców środowiskowych dominują dwojakiego typu postawy jako cel działalności wychowawczej. Pierwszy z nich zwrócony jest do grupy społecznej, zarówno makro- jak mikrośrodowiskowej, stanowiącej warunek rozwoju społecznego państwa o ustroju socjalistycznym. Ten typ postawy wsparty tradycjami życia społecznego sięgającymi ubiegłego wieku i trwałymi także w teraźniejszości, choć w oparciu o inne motywacje społeczne i indywidualne, występujący pod postacią innego, niż w poprzedniej epoce nazewnictwa, jest bardzo żywy i ekspansywny. Aktualnie najchętniej mówimy o siłach społecznych.

Następne w hierarchii wartości celów wychowania — w przekonaniu naszych respondentów — są postawy interpersonalne. Spełniają one rolę zapobiegawczą, chroniącą jednostkę (wychowanka) przed konsekwencjami rozbicia więzi społecznych, jakie coraz głębiej i szerzej grożą małym społecznościom lokalnym, przed wpływami dezorganizacji społecznej, towarzyszącej procesom urbanizacyjnym i industrializacji.

nym. Postawy interpersonalne wymagają od wychowanka takiej wiedzy o otaczającym świecie i samym sobie, która pozwoliłaby na dokonywanie wyboru między dobrem i złem, pożytecznym i szkodliwym, zgodnym z normą społeczną i wartościowym wzorem życia a poglądami i zachowaniami pozbawionymi tych walorów.

Sfery oddziaływania wychowawczego

Człowiek jest istotą bio-socjo-kulturalną. Wszystkie trzy sfery ludzkiej osobowości stanowią jedność wzajemnie się uzupełniającą. Wychowanie wzmacniające rozwój bio-socjo-kulturalny osób każdej generacji (dzieci, młodzież, dorośli, osoby starsze) jest równocześnie wychowaniem wprowadzającym w społeczeństwo i jego wartości. Polega więc: 1) na tworzeniu sytuacji sprzyjających właściwej pielęgnacji, wyrównywaniu braków organizmu i pobudzaniu rozwoju przez korzystne warunki środowiska; 2) na wrastaniu jednostki w coraz szersze grupy społeczne w warunkach interpersonalnych i grupowych, gwarantujących pomyślnie wchodzenie jednostki w społeczeństwo; 3) na wrastaniu w wartości kultury materialnej i duchowej sprzyjającej aktywizacji zainteresowań, aspiracji i samowychowania. Proces wychowawczy w zakresie wymienionych sfer wymaga odrębnych sytuacji wychowawczych.

Opinie wychowawców środowiskowych na temat wychowania wzmacniającego rozwój dają obraz statystyczny z jednej strony wyraźnie skoncentrowany, z drugiej — rozrzucony. Jednorodność poglądów wychowawców ujawnia się wówczas, gdy analizuje się dane z punktu widzenia wyboru poszczególnych sfer oddziaływania wychowawczego. Niezależnie od miejsca zamieszkania i działania społecznego dominuje pogląd o konieczności takiego organizowania procesu wychowawczego, który gwarantowałby rozwój społeczny wychowanka. Należy tu podkreślić wyraźną dominację tych poglądów u wychowanków wiejskich (39,2% dla $N=138$). Sfera rozwoju społecznego wychowanka jest nie tylko preferowana przez wychowawców na wsi, ale wymieniana jako jedyna godna kształtowania.

Natomiast dużą polaryzację poglądów wychowawców zauważamy w związku z analizą danych ujawniających ich opinie o potrzebie równomiernego kształtowania wszystkich sfer oddziaływania wychowawczego. Zdecydowanie dominują w odpowiedziach pozytywnych wychowawcy działający w różnych typach miast. Nie dostrzegają konieczności wszechstronnego rozwoju wychowanka wychowawcy wiejscy.

Główną sferą oddziaływania wychowawczego w miejscu zamieszkania jest rozwój społeczny wychowanka, ułatwiający wchodzenie w róż-

ne grupy społeczne i podejmowanie w nich nowych, coraz trudniejszych ról społecznych. 33,5% ogółu respondentów (N=2275) tę sferę kształtowania osobowości uznaje za najistotniejszą, gdy o wspomaganiu rozwoju kulturalnego wychowanka mówi 2,8% ogółu badanych, biologicznego — 1,4%.

Wychowawcy środowiskowi cenią sobie najwyżej te sfery osobowości u innych, które sami w sobie rozwijają. Działalność pedagogiczna w miejscu zamieszkania stwarza bowiem dogodne sytuacje do rozwoju społecznego zarówno własnego, jak i wychowanka.

Przedmiot działalności wychowawczej

Wśród pytań badawczych znalazły się także takie, których celem było zarówno stwierdzenie istniejącego stanu rzeczy, jak i uzyskanie opinii na temat wieku osób, które winny być przedmiotem troski i wysiłku ukierunkowanego na zmianę ich sytuacji, zachowania, postaw.

Godnym podkreślenia jest pajdocentryzm poglądów. Niezależnie od kategorii wychowawcy środowiskowego, zawodowego lub ochotniczego i jego związku z instytucją lokalną lub organizacją społeczną, a także działania na wsi czy w wielkim mieście — dzieci i młodzież stanowią podstawowy przedmiot zainteresowania (35,8% przy N=2275). Dorośli w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym w znikomym stopniu są otaczani troskliwością respondentów (0,57% ogółu badaczy). Prawie 35% ogółu badanych nie podaje odpowiedzi na pytanie o kategorię wieku osób, które powinno objąć wychowanie w środowisku lokalnym.

Należy uznać, iż pojęcie „działalność społeczno-wychowawcza” w środowisku lokalnym w ujęciu respondentów dotyczy przede wszystkim dzieci. W następnej kolejności dzieci i dorośli (takie zdanie wypowiada 16,8% ogółu badanych). Zagadnienie uznane zostało za istotne — w związku z tym sformułowano pytanie kontrolne, w wyniku którego uzyskana odpowiedź od 45,9% ogółu respondentów, że wszyscy, tj. dzieci, młodzież, dorośli i ludzie w wieku poprodukcyjnym powinni (a nie są, jak przy pytaniu analizowanym poprzednio) przedmiotem działalności wychowawczej w środowisku.

Kręgi środowiskowe

W analizie kręgów środowiskowych, w jakich realizowane są oddziaływania wychowawcze były brane pod rozwagę podstawowe instytucje wychowawcze, funkcjonujące w miejscu zamieszkania: rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła, zakład pracy, cała społeczność lokalna. Prawie 1/3 ogółu respondentów rodzinę uznaje za najistotniejszy krąg

środowiskowego oddziaływania wychowawczego. Szczególnie wyraźnie eksponują ten krąg wychowawcy z wielkich i średnich miast. Odbiegają od przeciętnej krajowej wychowawcy z małych miast. W następnej kolejności są wymienione: szkoła, społeczność lokalna oraz grupa rówieśnicza i zakład pracy.

Uwarunkowania działalności w środowisku i ich znaczenie

W opinii wszystkich wychowawców szczególnie cenioną cechą ich osobowości są walory osobiste (63,4% dla $N=2275$). Walory te są jednakowo ważne dla wychowawców profesjonalnych (wskaźnik struktury 0,62), jak i wychowawców społecznych. Drugie miejsce zajmuje wiedza i umiejętności zawodowe. Zarówno wśród walorów rzeczywistych jak i pożądanых znaczenie tej cechy jest różne w przekonaniu wychowawców zawodowych i społecznych. Wśród pierwszych aż 75% uznaje je za ważne, wśród drugich tylko 33% respondentów nadaje im znaczącą rangę. Mniejsze znaczenie przypisywane wiedzy i umiejętnościom zawodowym wynika zarówno ze znacznej odmienności rzeczywiście wykonywanych zawodów, jak i z dominacji wśród wychowawców nieprofesjonalnych zawodów techniczno-biurowych. W związku z tym daje się zauważyć dużą różnorodność opinii wychowawców w zależności od typowego środowiska. Te walory wychowawcy środowiskowego szczególnie podkreślają respondenci działający na wsi (81,4% dla $N=138$). Najmniej wychowawców doceniających te uwarunkowania aktywności społeczno-wychowawcze pracuje w wielkim mieście (52,5% dla $N=1021$).

Kolejne miejsce wśród uwarunkowań działalności zajmują: umiejętności stosowania metod (49,45%) oraz czynniki zewnętrzne — kultura środowiska (40,80%), wiedza i umiejętności praktyczne (37,23%). Wśród tych cech nie ma różnic między wypowiedziami wychowawców profesjonalnych i społecznych oraz wychowawców działających w różnych typach miejscowości.

Motywy i okoliczności podjęcia pracy społecznej są czynnikami istotnie warunkującymi działalność respondentów. Motywacja działania społecznego jest wyraźnie osobista (57,76% $N = 2275$). „Potrzeba własna” działania cechuje częściej osoby samotne, a wśród wychowawców ochotniczych jest typowa dla wszystkich osób z wykształceniem więcej niż podstawowym, często technicznym.

Znaczna część badanej populacji (22,64%) włączyła się do pracy społecznej za namową dyrekcji szkół, placówek, organizacji, na skutek zachęty osób ze swego kręgu środowiskowego lub mandatu. Postępowanie takie jest szczególnie charakterystyczne dla wychowawców na

wsi (33,5% dla $N = 138$) i w małych miasteczkach (30,3% dla $N = 321$). Natomiast podejmowanie działań w środowisku w wyniku „pobudzenia z zewnątrz” występuje najrzadziej (18,4% dla $N = 1021$) w wielkim i średnim mieście (22,8% dla $N = 795$).

Wśród przyczyn, a może słuszniej byłoby powiedzieć sytuacji, które skłaniały do podjęcia działalności wychowawczej w miejscu zamieszkania i uzasadniały decyzję włączenia się w nurt działań społecznych, daje się zauważyć prawidłowość: wraz ze zmniejszaniem się wielkości typowego środowiska wzrasta liczba wychowawców, którzy podjęli działalność społeczną chcąc zaspokoić potrzeby środowiska. Rozwój miast i przemysłu, rewolucja naukowo-techniczna i jej skutki dla życia człowieka, między innymi przejawiające się w zagrożeniu środowiska biologicznego ludzi, styl życia nastawiony na konsumpcję itp. zjawiska występujące w nowoczesnych społeczeństwach dla wielu wrażliwych jednostek są niewątpliwie podstawowymi pobudkami prowadzącymi do podjęcia pracy wychowawczej w środowisku lokalnym. Obok sytuacji, nazwijmy je makrośrodowiskowymi, występują sytuacje mikrośrodowiskowe i indywidualne, które sprawiają, iż jednostka podejmuje i realizuje zadania wychowawcze w swoim miejscu zamieszkania.

DIAGNOZA STRATEGII POSTĘPOWANIA SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZEGO

Kto działa: cechy społeczno-demograficzne wychowawców środowiskowych

Spośród wielu cech społeczno-demograficznych, które zwykle charakteryzują badaną populację zatrzymujemy się jedynie przy trzech najbardziej znaczących dla programowania doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym. Są to płeć, wiek, zawód.

Płeć. Zbiorowość wszystkich objętych badaniem wychowawców jest zdecydowanie zdominowana przez kobiety, które stanowią 74,6% dla $N = 2275$. Dominacja kobiet jest szczególnie jaskrawa w kategorii nauczycieli oraz pielęgniarek środowiskowych. Najmniej kobiet było wśród działaczy TKKF (14,9%). W pozostałych nie wymienionych wyżej kategoriach kobiety stanowią połowę lub więcej niż połowę populacji. Można więc powiedzieć, że dominacja kobiet jest szczególnie wysoka wśród kategorii wychowawców profesjonalnych, natomiast obniża się wśród wychowawców niezawodowych.

Wiek. Przeszło połowę populacji stanowią wychowawcy będący w wieku 25—44 lata (61,7%). Ponadto dość istotną statystycznie jest populacja osób w wieku 45—54 lata (15,1%). Najmłodsi są instruktorzy harcerscy (41,9%) w wieku 18—25 lat. Najstarszymi wychowawcami

środowiskowymi, w wieku 60 i więcej lat są terenowi opiekunowie społeczni (46,9% dla $N = 196$) oraz kuratorzy społeczni (25,3% dla $N = 170$). W kategorii wieku 25—44 lat dominują nauczyciele i pozostali wychowawcy profesjonalni oraz 87,7% (dla $N = 122$) pielęgniarek środowiskowych. Wśród wychowawców nieprofesjonalnych jest w tym wieku 63,7% ogółu działaczy TKKF i 52,5% ogółu członków grup pedagogicznych ORMO.

Zawód. Kategoria wychowawców profesjonalnych jest jednolita pod względem zawodowym i w odniesieniu do nauczycieli wszystkich badanych subkategorii znajduje się w kategorii zawodowej inteligencji lub techników. Natomiast kategoria wychowawców nieprofesjonalnych jest zróżnicowana pod względem zawodowym. Najbardziej zróżnicowaną populacją wychowawców są terenowi opiekunowie społeczni. Wśród nich znajduje się najliczniejsza kategoria zawodowa rolników (11,2%) oraz także najliczniejsza zbiorowość emerytów (26,5% dla $N = 196$). Stosunkowo wysoki jest także wskaźnik emerytów wśród kuratorów społecznych (17,6% dla $N = 170$). Najwyższy wskaźnik robotników wykwalifikowanych znajduje się wśród działaczy TKKF (14,9% dla $N = 127$), terenowych opiekunów społecznych (9,6% dla $N = 196$) i działaczy ORMO (21,8%).

Podsumowując charakterystykę społeczno-demograficzną wychowawców środowiskowych należy stwierdzić liczbową przewagę kobiet, stosunkowo młody wiek i niewielkie zróżnicowanie zawodowe, szczególnie wychowawców profesjonalnych.

Gdzie działają: teren działalności społeczno-wychowawczej

Teoretycznie można wyodrębnić dwa tereny działalności wychowawczej: działalność realizowaną w miejscu zamieszkania wychowawców i wychowanka oraz aktywność podejmowaną przez wychowawcę mieszkającego gdzie indziej. W świetle badań daje się zauważyć prawidłowość, że działalność społeczno-wychowawczą w swoim miejscu zamieszkania podejmują na ogół wychowawcy nieprofesjonalni oraz wychowawcy na wsi i w małym mieście, co zresztą jest uwarunkowane wielkością środowiska. Ogółem w takiej sytuacji znajduje się 60% wychowawców (dla $N = 2275$). Prawidłowość ta dotyczy szczególnie terenowych opiekunów społecznych (95% dla $N = 196$), instruktorów harcerskich (78% dla $N = 281$), działaczy TKKF (69% dla $N = 127$), kuratorów społecznych (64% dla $N = 170$). Niewątpliwie sytuacja ta uwarunkowana jest wymogami formalnymi, np. terenowi opiekunowie społeczni i kuratorzy społeczni zobowiązani są do podejmowania aktywności w swoim miejscu zamieszkania (osiedle mieszkaniowe, rejon lecz-

niczy, rejon szkolny). Jednak część wychowawców podejmuje ten typ działalności samorzutnie.

Skuteczność i sprawność działań społeczno-wychowawczych w miejscu zamieszkania niewątpliwie zależy od prawidłowego, pełnego i wiarygodnego rozpoznania terenu działań, potrzeb jego mieszkańców — potencjalnych wychowanków lub też użytkowników placówek. Wyniki badań wskazują, że wychowawcy nieprofesjonalni (12,9% dla $N=985$) częściej niż wychowawcy profesjonalni dostrzegają socjalne potrzeby terenu swego działania. Natomiast wychowawcy profesjonalni częściej wskazują na potrzeby kulturalne i wychowawcze, wymagające pilnego rozwiązania na terenie ich aktywności społeczno-wychowawczej. Na ten rodzaj potrzeb wychowanków, podopiecznych, użytkowników placówek zwraca uwagę 10,3% wychowawców profesjonalnych i 6,5% wychowawców nieprofesjonalnych.

Tendencja do częstszego dostrzegania potrzeb socjalnych środowiska lokalnego zaostrza się szczególnie wraz ze zmniejszaniem się wielkości miejscowości, w której działa wychowawca.

Jak działają: metody pracy społeczno-wychowawczej

Nie będziemy zajmowali się metodami pracy społeczno-wychowawczej profesjonalnych i nieprofesjonalnych wychowawców środowiskowych, gdyż temu tematowi poświęciła artykuł E. Marynowicz-Hetka⁵. Zatrzymamy się jedynie nad niektórymi wynikami badań w tym zakresie, charakteryzującymi działalność społeczno-wychowawczą w wielkim, średnim i małym mieście, a więc tam, gdzie występuje osiedle mieszkaniowe jako struktura urbanistyczna i społeczna.

Wychowawcy funkcjonujący w wielkim mieście stosują najczęściej w swym działaniu metodę pracy z grupą. Podobnie zachowują się wychowawcy w średnich miastach. Daje się zauważyć pewna jednorodność wyników dla wielkiego i średniego miasta. W obu typach miejscowości około 10% wychowawców wybiera metodę organizacji społeczności lokalnej. Od tych środowisk znacznie odbiega obraz działalności w małym mieście, gdzie wybór metod pracy społeczno-wychowawczej jest mało zróżnicowany. W środowisku małego miasta występuje najniższy wskaźnik wychowawców podejmujących aktywność metodą organizowania społeczności lokalnej. Natomiast najciekawiej z punktu widzenia tematu badań prezentują się wychowawcy działający na terenie wsi. Nasuwa się pytanie czy takie postępowanie ułatwia im fakt,

⁵ E. Marynowicz-Hetka, *Metody pracy społeczno-wychowawczej wychowawcy środowiskowego*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1982, Folia oeconomica 16, s. 231—249.

że działają w autentycznej społeczności lokalnej, gdzie zachowana jest otwartość kontaktów społecznych i „znajomość twarzą w twarz”⁶. Wydaje się, że wartościowe byłoby monograficzne zbadanie wsi, w której dobrze funkcjonuje działalność społeczno-wychowawcza w celu zaadaptowania wzorcowych działań także do warunków miejskich na terenie osiedli mieszkaniowych, które dzięki zaplanowanym zabiegom społeczno-wychowawczym mają szansę stać się społecznościami lokalnymi. Autentyczność i efektywność działań społeczno-wychowawczych jest, jak się wydaje, przede wszystkim uwarunkowana autentycznością społeczności lokalnej mieszkańców danego wydzielonego obszaru.

W analizowanych badaniach wyodrębniono rolę wychowawcy, instruktora, organizatora, doradcy, informatora i role sprzężone. Najbardziej typową dla wszystkich kategorii wychowawców jest rola wykonawcy, to jest przyjmowania postawy osoby tylko wykonującej proste czynności, np. przeprowadzenie wywiadu. Zauważa się wyraźną dominację przyjmowania tej roli przez wychowawców nieprofesjonalnych.

Wychowawcy środowiskowi działający w wielkim i dużym mieście częściej niż wychowawcy z mniejszych miejscowości podejmują się roli doradcy i instruktora. Wydaje się, że zjawisko to można między innymi tłumaczyć większym nasyceniem środowisk wielkomiejskich wychowawcami — ekspertami⁷, posiadającymi poza dodatnią motywacją działania społeczno-wychowawczego w środowisku także konkretne umiejętności, ułatwiające pełnienie tych ról.

Współpraca wychowawcy z instytucjami i organizacjami społecznymi

Ważnym przejawem działalności społeczno-wychowawczej wychowawców środowiskowych, a także ważnym uwarunkowaniem skuteczności i sprawności realizacji programu pracy jest współpraca z instytucjami i organizacjami społecznymi, funkcjonującymi na terenie ich aktywności.

Dane dotyczące współpracy i uporządkowane według wielkości miejscowości nasuwają następującą uwagę: bez względu na typ instytucji maleje wraz ze zmniejszaniem się miejscowości odsetek wychowawców współpracujących z daną instytucją. Dla przykładu: z instytucjami rekreacji w wielkim mieście współpracuje 19,3% (dla N=1021), w średnim mieście 13% (dla N=795), w małym mieście 5,9% wycho-

⁶ Kamiński, *op. cit.*, s. 270 i n.

⁷ Lepalczyk, *op. cit.*, s. 19—24.

wawców (dla $N=321$). Wydaje się, że jednym z wyjaśnień może być przypomnienie malejącego nasycenia różnymi instytucjami środowisk małego miasta i wsi.

Najczęstszym (23,8% dla $N=2275$) przejawem współpracy wychowawców środowiskowych i instytucjami i organizacjami społecznymi jest udzielanie świadczeń rzeczowych i takie właśnie wzajemne wspieranie się w działaniu społeczno-wychowawczym w środowisku. Zauważa się największe nasycenie tą formą współpracy w wielkim mieście i duże różnice w jej występowaniu w pozostałych miejscowościach. Innym przejawem współpracy, również dość powszechnym, jest wzajemne informowanie się wychowawcy i instytucji lub organizacji społecznej o potrzebach rejonu, o podopiecznych, możliwościach zaspokajania potrzeb itp. Znamienne, że ta forma współpracy występuje równomiernie we wszystkich miejscowościach poza dużym miastem, gdzie osiągnęła najwyższy wskaźnik. Ważnym przejawem współpracy, bo świadczącym o jej autentyczności, jest inicjowanie i koordynowanie zadań przez różne instytucje i organizacje społeczne działające na tym samym terenie. Tę formę współpracy realizuje 11,5% wychowawców, ale bardzo interesujące jest to, że na terenie małego środowiska, jakim jest wieś, aż 20,2% wychowawców w ten sposób rozumie dobrą współpracę z instytucjami. Wydaje się, że jeszcze raz w dokonywanej analizie mamy możliwość potwierdzić walory wsi jako społeczności lokalnej, w której dzięki przestrzennym i rzeczowym stycznościom mogą być realizowane tak trudne sprawy jak koordynowanie działań społeczno-wychowawczych.

Przy omawianiu zakresu i treści współpracy na uwagę zasługuje liczna (26,5% dla $N = 2275$) kategoria wychowawców rozumiejąca współpracę jako stosowanie rozmaitych działań sprzężonych, w których elementami cząstkowymi jest informowanie wzajemne, służenie sobie doświadczeniami oraz inicjowanie i koordynowanie działań. Warto dodać, że wskaźnik wychowawców w ten sposób rozumiejących współpracę jest zbliżony we wszystkich typowych środowiskach lokalnych.

Rozpatrując zagadnienie współpracy wychowawców z organizacjami społecznymi zauważamy następujące tendencje:

- wychowawcy najczęściej współpracują z jedną, dwiema organizacjami społecznymi — nie zauważa się różnic w zależności od typu miejscowości,

- im mniejsze środowisko — typ miejscowości, tym mniej wychowawców współpracujących z danym typem organizacji społecznych, np. politycznych, społeczno-wychowawczych itp.; jest to niewątpliwie uwarunkowane nasyceniem środowiska organizacjami społecznymi,

— wychowawcy współpracujący z danym typem organizacji na ogół oceniają tę współpracę dobrze,

— zauważa się bardzo wysoki odsetek wychowawców, którzy formalnie są członkami wybranych typów organizacji społecznych, ale faktycznie nie ujawniają współpracy z tymi organizacjami (nasuwa się pytanie, czy sytuacja ta wynika z braku dystansu do działania i refleksji nad uczestnictwem w organizacjach czy też oddaje rzeczywistość?),

— daje się zauważyć znaczne zwiększanie odsetka wychowawców nie użalających się na trudności we współpracy z instytucjami i organizacjami społecznymi wraz ze zmniejszeniem się liczebności danego typu miejscowości, np. nie ma trudności we współpracy 58,8% wychowawców wielkiego miasta, 54% wychowawców średniego miasta, 69,8% wychowawców małych miast i 85,5% wychowawców działających na wsi,

— najczęstszą przyczyną trudności są zaburzenia w porozumiewaniu się z instytucjami oraz inne sytuacje, w których szczególnie dokuczliwe jest niedotrzymywanie terminów i brak kompetencji.

Podsumowując naszą diagnozę należy powiedzieć, co następuje:

W związku z kierunkami aktywności proponowanymi przez pedagogikę społeczną: ratownictwo, opieka, kompensacja, pomoc wspierająca rozwój, profilaktyka wychowawcza zauważa się pewne zróżnicowanie postępowania wychowawców.

Działalność o charakterze ratownictwa dominuje u kuratorów społecznych i działaczy ORMO. Działalność zawierająca aspekty przede wszystkim opieki zauważa się głównie u terenowych opiekunów społecznych i działaczy ZHP, zaś niektóre kategorie nauczycieli, np. nauczyciele przedszkola, realizują działanie polegające na pomocy wspierającej rozwój wychowanka.

Analiza preferencji kierunków aktywności społeczno-wychowawczej w zależności od typu miejscowości wskazuje na następujące tendencje:

— im mniejsza miejscowość tym więcej wychowawców realizujących zadania ukierunkowane na jednoczesne stosowanie ratownictwa, opieki, pomocy i profilaktyki, np. postępuje tak 19% wychowawców wielkiego miasta i 73,8% wychowawców wiejskich.

— zadania o charakterze opieki i pomocy wyraźnie dominują w wielkim mieście (51,5% dla N=1021),

— również w wielkim mieście jest najwyższy odsetek wychowawców realizujących zadania społeczno-wychowawcze w zakresie profilaktyki wychowawczej.

PROGRAM DOSKONALENIA DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZEJ
W ŚRODOWISKU LOKALNYM

DOSKONALENIE WYCHOWAWCÓW ŚRODOWISKOWYCH PRZEZ WZBOGACANIE W WIEDZĘ

Cele wychowania

W związku z celami wychowania preferowanymi przez wychowawców środowiskowych wydaje się, że wskazane byłoby takie ich popularyzowanie, aby ich rozkład był bardziej równomierny. Analiza materiału badawczego wskazuje, że obecnie wychowawcy dość jednostronnie widzą potrzebę kształtowania postaw wychowanka (np. niewielki odsetek wypowiada się za kształtowaniem postaw ideowych).

Jeśli przyjmie się, że wiedza o celach wychowania i hierarchii wartości wychowawczych, jakie reprezentują badani jest wyrazem ich świadomości w tej dziedzinie oraz drogą samorealizacji, to z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa należałoby postulować podniesienie ich kultury pedagogicznej wprowadzając w następujące kręgi zagadnień:

— cele określające stosunek człowieka do samego siebie, przejawiające się w kształtowaniu postawy interpersonalnej, postawy odpowiedzialności za siebie, swoje czyny, zachowanie, wymagające umiejętności samokontroli, systematycznej pracy nad sobą odwagi, samodzielności,

— cele egzystencjonalne, wyznaczające stosunek do osobistych wartości życiowych, głównie odpowiadające na pytania o sens życia ludzkiego,

— cele wyznaczające stosunek człowieka do kultury, które prowadzą do kształtowania postawy kulturalnej,

— cele wychowania umysłowego, które przejawiają się kształtowaniem postawy intelektualnej,

— cele wychowania, wyznaczające stosunek do świata przyrody.

Sfery oddziaływania wychowawczego

O rozwoju wszechstronnym uwzględniającym wszystkie trzy sfery osobowości (biologiczną, społeczną i kulturalną) wspomina 9,5% ogółu badanych wychowawców środowiskowych. W zakresie omawianego problemu występuje duży rozrzut danych statystycznych. I tak wśród ogółu badanych nauczycieli szkoły podstawowej 28,8% (przy $N=757$) rozwój społeczny jednostki uważa za najważniejszą sferę oddziaływania wychowawczego. Potrzeba doskonalenia wychowawców środowiskowych w zakresie podnoszenia wiedzy pedagogicznej o człowieku

znalazła swoje uzasadnienie również w odniesieniu do ich opinii na temat oddziaływania wychowawczego. W tej dziedzinie szczególnie wyraziście występuje potrzeba wiedzy pedagogicznej o sferze biologicznej rozwoju osobniczego i o rozwoju kulturalnym jednostki oraz o stwarzaniu sytuacji wychowawczych sprzyjających rozwojowi biologicznemu i zapewniających udzielanie pomocy we wchodzeniu w świat kultury.

Zagadnienia związane z programem doskonalenia wychowawców środowiskowych w zakresie oddziaływania na sferę biologiczną przedmiotu wychowania wydaje się, iż winny być rozwiązywane na szerokim tle wybranych problemów z higieny, zdrowia, ochrony środowiska biologicznego. Winny ukazywać niebezpieczeństwa, jakie wynikają z zagrożenia życia biologicznego rozwojem techniki, przemysłu, urbanizacji. Efektem tak postawionego zagadnienia byłoby kształtowanie postaw humanistycznych, przejawiających się w szacunku do człowieka, trosce o jego rozwój, potrzeby i szczęście.

Wydaje się, iż wprowadzanie wychowawców w wiedzę o tej sferze oddziaływań, która polegałaby na wprowadzeniu w kulturę, dotyczy przede wszystkim zagadnień kultury czasu wolnego. Brak wyobraźni i umiejętności organizowania czasu wolnego wywołuje „przestrzenie czasowe”, które niejednokrotnie powodują powstawanie sytuacji o charakterze patologicznym. Popularyzacja wiedzy i umiejętności spędzania czasu wolnego powinna wpływać na podniesienie kultury wychowawców, ukazywać sposoby wychowawczego postępowania przede wszystkim przez stymulowanie szeroko rozumianej twórczości. Realizacja tego postulatu wymaga nie tylko wzmożonych działań w zakresie doskonalenia wychowawców środowiskowych, lecz także diagnozy środowisk lokalnych celem odpowiedzi na pytanie: czy i w jakim stopniu są nasycone placówkami i urządzeniami, zapewniającymi powstawanie sytuacji wychowawczych, zapewniających wszechstronny rozwój wychowanka.

Przedmiot działalności wychowawczej i kręgi środowiskowe

Doświadczenia i obserwacje narzucają postulat zajmowania się wszystkimi kategoriami wieku mieszkańców środowiska lokalnego. Praktyka życia oraz założone zadania instytucji i organizacji społecznych funkcjonujących w środowisku sprawiają, iż działalnością wychowawczą objęte są przede wszystkim dzieci i młodzież szkolna. Materiał empiryczny wskazuje na pójdocentryzm poglądów wychowawców środowiskowych. Pożądane byłoby popularyzowanie wśród aktualnych i potencjalnych wychowawców środowiskowych idei społeczeń-

stwa wychowującego oraz zwrócenie uwagi wychowawców na kategorię młodzieży, która tak niebezpiecznie „umyka” spod ich wpływów.

Podobnie tradycyjnie rozumieją wychowawcy kręgi, środowiska, instytucje, w których może być realizowane oddziaływanie wychowawcze. Dominuje pogląd, iż znacząca rola przypada rodzinie. Pogląd ten świadczy o dobrym rozeznaniu i dojrzałości społecznej respondentów. Nie mniej jednak należałoby ich zachęcić do zauważania społeczności lokalnej i grupy społecznej jako znaczących środowisk wychowawczych, w których można pożytecznie spędzać czas wolny.

Uwarunkowania dobrej działalności społeczno-wychowawczej

Interesujące jest, że wychowawcy środowiskowi zwrócili uwagę na uwarunkowania dobrej działalności społeczno-wychowawczej w podobnym porządku jak przypuszczaliśmy przed rozpoczęciem badań.

Możliwości działania nieprofesjonalnego, a także profesjonalnego wychowawcy środowiskowego warunkują charakterystyczne elementy kultury ogólnej, zawodowej i praktycznej⁸. Można by sprawę ująć również inaczej: od tego jakim człowiekiem jest wychowawca środowiskowy w życiu rodzinnym i społecznym, jak spełnia swoje obowiązki zawodowe oraz jaką treścią wypełnia swój czas wolny, zależy poziom i wyniki jego aktywności w środowisku lokalnym. Przy czym zdarza się, że nie wykształcenie zawodowe lecz kultura praktyczna, realizowana w czasie wolnym jest bardzo ważną okolicznością sprzyjającą aktywności w środowisku. Prawdliwość ta winna być rozważana zarówno przy formułowaniu programu doskonalenia wychowawców środowiskowych, rozumianego jako wzbogacanie ich w wiedzę, umiejętności i kształtowanie osobowości, jak też winna być dostrzegana przez samych wychowawców, szczególnie zwolenników perfekcjonistycznej postawy wobec siebie i swego działania.

Treści doskonalenia wychowawców

W związku z doskonaleniem wychowawców środowiskowych oraz ich zdaniem najważniejszymi uwarunkowaniami działalności wychowawczej, zależnymi od samego wychowawcy, daje się zauważyć tendencja raczej do doskonalenia wiedzy niż np. umiejętności; nasuwa się pytanie: czy poglądy takie nie są projekcją schematów przeniesionych z instytucji kształcenia i wychowania, np. szkoły. Postulat modyfiko-

⁸ Tamże, s. 17—19. Por. także S. Kawula, *Podstawowe elementy kultury pedagogicznej społeczeństwa* (ekspertyza), Gdańsk 1975, maszynopis oraz I. Jundziłł, *Kultura pedagogiczna społeczeństwa*, Gdańsk 1975, maszynopis powielony.

wych sklasyfikowanych jako eksperci, to znaczy wychowawców, którzy działają w miejscu zamieszkania z uwagi na przekonanie, że ich kwalifikacje zawodowe, wiadomości, umiejętności są przydatne, nawet niezbędne w działalności wychowawczej w miejscu zamieszkania.

Ranga postulatu zachęcającego wychowawców środowiskowych do działania w swym miejscu zamieszkania wzrasta wówczas, gdy rozpatrujemy go w korelacji z metodami pracy społeczno-wychowawczej. W świetle badań okazało się, że typowa dla realizacji działań społeczno-wychowawczych w środowisku metoda organizowania społeczności lokalnej znalazła niewielu zwolenników zarówno w deklaracjach, jak też faktycznej aktywności wychowawczej. Wychowawcy preferują metodę indywidualnych przypadków i metodę pracy z grupą. Można zatem postawić pytanie czy stan ten nie jest uwarunkowany przestrzenią — miejscem aktywności społeczno-wychowawczej? Zasadne wydaje się przypuszczenie, że wychowawcy podejmujący działalność społeczno-wychowawczą poza miejscem swego zamieszkania częściej będą pracować z jednostką lub grupą niż ze społecznością. Natomiast podejmowanie działalności w swoim miejscu zamieszkania może wyzwać potrzebę organizowania społeczności i stwarzać możliwość pełnienia takiej roli przez wychowawcę środowiskowego.

Ważnym kierunkiem modyfikacji dotychczasowej działalności społeczno-wychowawczej jest doskonalenie dróg i sposobów rozpoznawania terenu działań, określania jego zasobów i oceniania potrzeb mieszkańców, użytkowników placówek itp. W związku z doniosłością dobrej diagnozy należałoby postulować doskonalenie aktywności wychowawców środowiskowych w kierunkach:

— dostrzegania w miarę możliwości całego wachlarza potrzeb indywidualnych i społecznych, których zaspokojenie warunkuje harmonijny rozwój jednostki w sferze bio-socjo-kulturalnej,

— zauważania w środowisku — miejscu aktywności społeczno-wychowawczej nie tylko elementów negatywnych inspirujących do podjęcia działalności społeczno-wychowawczej, lecz także — a może przede wszystkim — dostrzegania potencjalnych zasobów środowiska, szczególnie zaś utajonych sił społecznych mieszkańców, którzy w sprzyjających warunkach mogą ukazać swe walory organizatorskie, opiekuńcze, nawiązywania kontaktów społecznych itp.

Znaczenie tego ostatniego postulatu wzrasta gdy przypomnimy, że poszukiwanie pozytywnych cech środowiska i rozpoczynanie działań wychowawczych od ich wzmacniania jest podstawową zasadą pracy socjalnej. Wywodzi się ona z dyrektywy pedagogiki społecznej, zachęcającej do przekształcania środowiska jego siłami, a nie burzenia i budowania nowych struktur.

Metody pracy społeczno-wychowawczej

Następnym postulatem byłoby propagowanie doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w środowisku w kierunku uczynienia jej postępowaniem bardziej kontrolowanym i zracjonalizowanym, mniej intuicyjnym i emocjonalnym. Do wywiązania się z tego zadania służyć może przejęcie się ideą racjonalizacji procesu postępowania społeczno-wychowawczego oraz przestrzegania dyrektyw właściwych trzem metodom pracy społeczno-wychowawczej: prowadzenia indywidualnego przypadku, grupowej, organizacji społeczności lokalnej.

Badania wykazały, że wbrew oczekiwaniom, wynikającym chociażby z tematu pracy, w działalności społeczno-wychowawczej w środowisku dominuje metoda prowadzenia pracy z grupą i metoda prowadzenia indywidualnego przypadku, a właściwie ich elementy. Z uwagi jednak na dużą różnorodność kategorii wychowawców oraz kategorii wychowanków — przedmiotu oddziaływania wychowawczego jak też różnorodność terenów działania jest to sytuacja niekorzystna i zaskakująca. Specyficzna dla działalności środowiskowej metoda organizowania społeczności lokalnej występuje stosunkowo rzadko. Należy zastanowić się czy wynika to z braków obiektywnych, przede wszystkim luk w teorii pracy społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym, czy też z przyczyn subiektywnych, zależnych od wychowawcy. Bez względu na odpowiedź pożądanym byłoby wdrożenie, w wybranym środowisku lokalnym, programu działań społeczno-wychowawczych, realizowanego w oparciu o elementy właściwe trzem metodom pracy społeczno-wychowawczej i opracowanie na drodze empirycznej, w wyniku innowacji, pewnych wzorcowych struktur.

Należałoby postulować potrzebę doskonalenia procedury postępowania społeczno-wychowawczego, w której jedna z metod dominuje i jest wspierana przez elementy właściwe innym metodom pracy. Z tego względu można posługiwać się metodą organizacji społeczności lokalnej jako głównym sposobem realizowania programu pracy społeczno-wychowawczej. W myśli tej koncepcji może być ona wsparta niektórymi elementami pracy z grupą, czy prowadzenia indywidualnego przypadku. Ta propozycja znajduje potwierdzenie w praktyce oraz w teorii pracy socjalno-wychowawczej.

Należy podkreślić istotne walory metody organizowania społeczności lokalnej. Poza tym, że jest to najtańszy i najszybszy — w porównaniu z np. metodą indywidualnego przypadku — sposób oddziaływania społeczno-wychowawczego na społeczność lokalną, to dzięki walorowi aktywizowania społeczności mieszkańców np. osiedla mieszkaniowego, użytkowników placówek, ma istotne znaczenie w przekształcaniu śro-

dowiska lokalnego w społeczność lokalną. Zagadnienie to okazało się w analizowanych badaniach bardzo ważne. Przypomnijmy, że najwięcej różnych wskaźników świadczących o prawidłowo realizowanym procesie pracy społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym zauważyliśmy na wsi, czyli terenie, który może określać wiele cech społeczności lokalnej. Wynika z tego potrzeba doskonalenia społeczności mieszkańców, często formalnie a nie z wyboru osiedlonych w danym wyodrębnionym przestrzennie obszarze miasta — osiedlu, w kierunku czynienia z niej społeczności lokalnej w pełnym sensie. Istnienie takich cech społeczności lokalnej warunkuje skuteczność i sprawność pracy społeczno-wychowawczej wychowawców w środowisku.

Typ stosunku wychowawczego

Niezwykle ważnym zagadnieniem związanym z metodami pracy społeczno-wychowawczej jest typ stosunku wychowawczego jaki preferują wychowawcy. Temat ten podjęliśmy już wcześniej, mówiąc o dominacji kobiet w działalności społeczno-wychowawczej w środowisku. Tutaj należy dodać, iż dla tego zagadnienia ważny jest nie tylko typ kontaktów podmiotu wychowania z przedmiotem (pośredni — bezpośredni), warunkujący np. przepływ informacji i wiedzy pedagogicznej, przekonań, wzorów postępowania — lecz także charakter stosunków: rzeczowe czy też zawierające także aspekty wychowawcze. Wydaje się, że z myślą o doskonaleniu działalności społeczno-wychowawczej w środowisku należałoby postulować ujęcie wyrażające się w dostrzeganiu znaczenia wzajemnych wpływów podmiotu i przedmiotu oddziaływania wychowawczego.

Rola wychowawcy

Wobec zaobserwowanej tendencji do podejmowania roli wychowawcy w środowisku lokalnym zarówno przez wychowawców profesjonalnych jak i nieprofesjonalnych należałoby podjąć szczegółowe badania nad motywacją aktywności społecznej. Zarysowujące się typy wychowawców: ekspert wśród profesjonalnych i funkcjonariusz, rzadziej mandatariusz wśród nieprofesjonalnych mogą zagrażać spontaniczności działania, a w konsekwencji wprowadzaniu innowacji w życie środowiska lokalnego. Należałoby programować takie oddziaływanie w środowisku, które niwelowałoby tendencje do przyjmowania przez wychowawców roli wykonawcy a stymulowałoby ich do tego, aby stali się „twórczymi praktykami”, chcieli i potrafili wiązać pracę wychowawczą

„w linii, jak pisze A. Kamiński, z wysiłkiem twórczym, ze sztuką przewidywania, planowania, współtworzenia zabiegów poprawczych”⁹.

Współpraca z instytucjami publicznymi i organizacjami społecznymi

W związku z zauważoną prawidłowością nieznacznej współpracy wychowawców środowiskowych z instytucjami wychowania równoległego, pobudzającymi i wspomagającymi rozwój bio-socjo-kulturalny jednostki, należałoby zachęcać wychowawców do zintensyfikowania współpracy z instytucjami i organizacjami społecznymi, kulturalnymi, kultury fizycznej i sportu itp.

Instytucje wychowania funkcjonujące w miejscu zamieszkania można uporządkować według kryterium typu podłoża stosunków: formalne i nieformalne¹⁰. Należałoby zachęcać wychowawców, aby współpracowali z instytucjami działającymi na podłożu stosunków formalnych podejmując działania na rzecz i wspólnie z instytucjami opartymi o stosunki nieformalne (rodzina, grupa rówieśnicza, grupa sąsiedzka itp.).

Należałoby propagować takie oddziaływanie, by zachęcać wychowawców do współdziałania nie tylko z instytucjami resortowymi, np. kurator społeczny z sądem, opiekun terenowy z ośrodkiem opiekuna społecznego — ale z organizacjami różnorodnymi, funkcjonującymi w obrębie terenu działania wychowawcy, w danym środowisku lokalnym.

Ważnym argumentem przemawiającym za potrzebą doskonalenia procedury współpracy z instytucjami i organizacjami społecznymi jest obserwowana powszechnie instytucjonalizacja życia zbiorowego i jednostkowego. W związku z tym należałoby proponować takie rozwiązania, aby kontakty wychowawców z instytucjami i organizacjami społecznymi można było nazwać współpracą rozumianą jako dwustronna aktywność polegająca na koncentracji wysiłku, prowadzącego do np. przyjęcia z pomocą konkretnej osobie, do dokonania zmian w środowisku lokalnym. Bardzo często rzekoma współpraca polega wyłącznie na wzajemnym informowaniu się o ludziach potrzebujących pomocy czy sprawach wymagających pilnego rozwiązania.

Kierunki aktywności społeczno-wychowawczej

W związku z preferowanymi przez wychowawców środowiskowych kierunkami oddziaływania wychowawczego daje się zauważyć domi-

⁹ A. Kamiński, *Teoria pracy socjalnej a pedagogika społeczna*, „Opiekun Społeczny” 1978, nr 1.

¹⁰ Lepalczyk, *op. cit.*, s. 14.

nacja niektórych kierunków w zależności od dwu typów wychowawców: wychowawcy profesjonalni preferują kierunek wychowania — wzmacnianie w rozwoju, wychowawcy nieprofesjonalni częściej stosują ratownictwo i opiekę. Wydaje się, że celowe i zgodne z ideą nowoczesnego wychowania byłoby zachęcanie wychowawców środowiskowych, aby spośród kierunków aktywności społeczno-wychowawczej w środowisku, jakimi są: ratownictwo, opieka, kompensacja, pomoc wspierająca rozwój i profilaktyka wychowawcza eksponowali w swym działaniu dwa ostatnie. Natomiast w wyjątkowych sytuacjach stosowali ratownictwo i opiekę. Postulowanie przyjęcia przez wychowawców środowiskowych strategii postępowania zmierzającej do takiego organizowania działalności, aby miała ona charakter pomocy wspierającej rozwój jest realne pod warunkiem, że będziemy uwzględniać specyfikę zadań różnych kategorii wychowawców, specyfikę środowiska lokalnego oraz pod warunkiem, że przez działanie to będziemy rozumieć organizowanie takich czynności i sytuacji wychowawczych, które będą ułatwiały i umożliwiały dbałość wychowawcy o wychowanka, jego rozwój biologiczny, społeczny, kulturalny. Celem tak pojętej pomocy wspierającej rozwój jest zapobieganie odchyleniom od normy, wykołajeniom lub przeciwdziałanie zahamowaniom rozwoju. Mówimy wówczas o profilaktyce społeczno-wychowawczej.

ZAKOŃCZENIE

Aktywność społeczno-wychowawcza drugiej połowy XX wieku pozbawiona jest spontaniczności działania, opiera się o rozpoznanie potrzeb jednostkowych lub grupowych, jest wyrazem planowania, wymaga bazy finansowej i zaplecza społecznego. Jest ujęta w statystykę organizacyjną lokalną i ogólnonarodową. Wymaga umiejętności, gdyż wychowawcy środowiskowi często podejmują ten typ zadań, które wykraczają poza normę. Tak np. działacze TPD podejmują opiekę nad dziećmi specjalnej troski, organizują wczasy z pedagogiem itd. Po pewnym czasie prace te wchodziły w zakres obowiązków pracowników zawodowych. Wychowawcy środowiskowi zarówno profesjonalni jak i nieprofesjonalni — choć w różnym stopniu — wymagają pomocy nie tylko w postaci życzliwej atmosfery społeczeństwa, lecz także pomocy w rozwijaniu umiejętności i wiedzy o mechanizmach działania społecznego — wychowawczego, o celach działania, stymulującego rozwój małych i dużych grup społecznych i o metodach pracy społeczno-wychowawczej, przybliżających możliwość uzyskania optymalnych wyników pracy.

Działalność społeczno-wychowawcza w środowisku lokalnym wymaga ochrony przed stwarzaniem pozornych celów działania społecznego oraz nadawaniem im pseudowartości, przed administrowaniem, biurokratyzowaniem, formalizowaniem, przed niebezpieczeństwem stwarzania z jej realizatorów pozbawionych entuzjazmu wykonawców.

Prowadzone badania pozwoliły w ujęciu makrospołeczeństwa poznać zaplanowane problemy, dokonać porównania działalności różnych typów wychowawców środowiskowych profesjonalnych i społecznych oraz przyrzeć się ich działalności w typowych środowiskach wychowawczych, zróżnicowanych pod względem liczebności, infrastruktury, urbanizacji itd. Wyniki diagnozy oraz program doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym określają aktualną sytuację i ukazują drogę zmian prowadzących w końcowym efekcie do doskonalenia lokalnych społeczności i przekształcenia ich w środowiska aktywne wychowawczo. Okazało się, że badani przez nas wychowawcy środowiskowi są podstawowym choć nie zawsze idealnym komponentem społeczności wychowującej, współdecydującej o realizacji systemu oświatowego.

Programując działalność społeczno-wychowawczą w środowisku lokalnym należy pamiętać o wzajemnym sprzężeniu oddziałujących na siebie elementów środowiska, które wpływa na potrzebę zróżnicowania działalności społeczno-wychowawczej w zależności od typu społeczności. Należy wyraźnie podkreślić, że w każdym programie doskonalenia działalności wychowawczej musi znaleźć się część założeń wspólnych, bez względu na typ wychowawcy i typ środowiska lokalnego. Są to te kierunki doskonalenia, które dotyczą najistotniejszych zagadnień działalności społeczno-wychowawczej: celów, treści, zakresów i kręgów oddziaływania wychowawczego. Wspólnota tych ogólnych założeń warunkuje realizowanie działalności społeczno-wychowawczej w pożądanym, modelowym kierunku.

Największe różnice w programowaniu działalności społeczno-wychowawczej występują w założeniach programowych dotyczących strategii postępowania społeczno-wychowawczego. Ten fragment programu wymaga zróżnicowanych propozycji rozwiązań w zależności od kategorii wychowawcy środowiskowego i typu środowiska lokalnego a także innych czynników, np. przedmiotu oddziaływania wychowawczego. Jednak sformułowanie zróżnicowanego programu wymaga starannej i wielokrotnej weryfikacji w toku badań opartych o procedurę weryfikacji projektującej, polegającej na wprowadzeniu innowacji działalności społeczno-wychowawczej w wybranym środowisku lokalnym. Zweryfikowanie ogólnych kierunków programu oraz kontrolowanie wdrażania go w rzeczywistości społecznej może dopiero ułatwić nam opracowanie

na drodze empirycznej dyrektyw wskazujących na konkretne sposoby doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w typowym środowisku lokalnym.

W działalności społeczno-wychowawczej można wyodrębnić następujące obszary działania, w których daje się zauważyć przewaga czynności o charakterze: ratownictwa i opieki, kompensacji społecznej, pomocy wspierającej rozwój i profilaktyki wychowawczej. W myśl tej idei najpełniejszym działaniem jest zabieganie o rozwój bio-socjo-kulturalny wychowanka zmierzający do jego pełnego rozwoju lub też do uchronienia go np. od wykoślenia czy degradacji społecznej. Ten właśnie kierunek należałoby uczynić wiodącym w programowaniu doskonalenia działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym.